

CIGÁNY CSOPORTOK EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

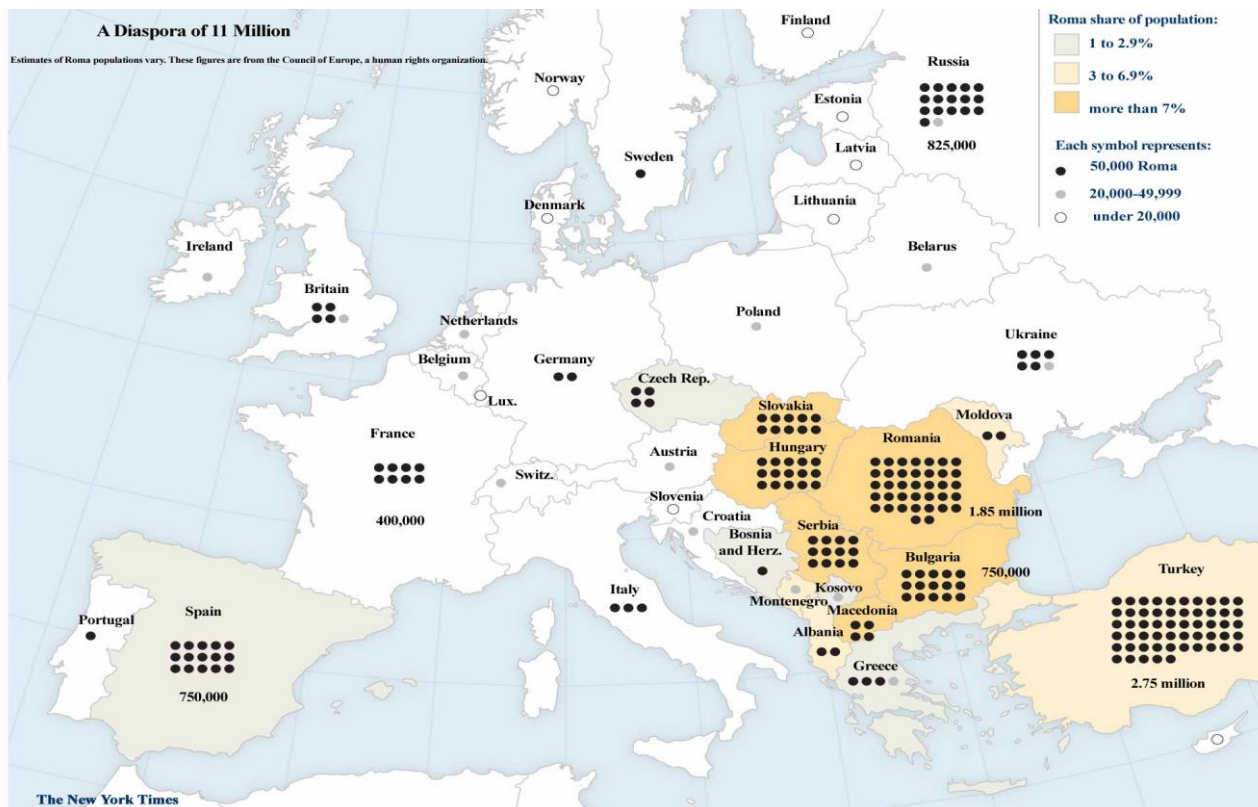
1. A CIGÁNYOK EURÓPÁBAN

A nyelvészeti kutatások szerint a cigányok/romák¹ az indoeurópai népek családjába tartoznak, őseik a szibériai sztyeppéken élő, állattenyésztő árja törzsek között voltak.² A Kr.e. II. évezredben megindult népvándorlási hullám során ezek az indoárja törzsek az indiai szubkontinensre vonultak, és magukba olvasztották az itt élő és fejlett kultúrával rendelkező népeket. Kialakult a szanszkrit nyelv, amelyből Kr.e. IV. században kivált a hindi mellett a cigányok ősi nyelve is, a romani sid.³ A lassan megszerveződő roma etnikum fokozatosan Észak-nyugat Indiába (a mai Pandzsáb területére) húzódott, és a több évszázados fejlődés során kialakult a törzsi-nemzetségi szervezet és az a szokásrendszer, amely több évezredre hatást gyakorolt a romák életére. A Kr. u. VI.– X. században a népvándorlások és az ezzel járó állandó háborúskodások kimozdították helyéről a több évszázada letelepedett őstroma népességet. Először Perzsiába, majd Örményországba és Bizáncba jutottak el vándorlásuk során. Egyes feltételezések szerint ebből az időszakból származik az első néhány, cigányokra vonatkozó írott forrás is. Így Firdauszi „*Királyok könyve*” című perzsa nemzeti eposzában említi azt a legendát, amely szerint Bahram Gór perzsa király tízezer lurit – akiket azonosítanak a cigányok őseivel – kér, akik értenek a lanthoz, Sangul indiai királytól. A nyelvészek erre az időszakra teszik az ősi cigány etnikum és a nyelv szétválását, három részre szakadását is: az örmény lomavren, az ázsiai domari, és a későbbi európai romani. Bizánc jelentős fordulatot hozott a romák életében: erre az időszakra teszik megismerkedésüket a kereszténységgel. Feltételezések szerint népnevük egy görög eretnek szektát jelentő atszinganosz szóból került át a latin nyelvbe cingarusként, a német nyelvbe pedig Zigeunerként, a magyarba később cigányként. A Bizáncon átvonuló zarándoktól pedig jelentős ismereteket szerezhettek az európai viszonyokról. Továbbvándorlásuk Európába valószínűleg ezeknek az ismereteknek is volt köszönhető, valamint a feltartóztathatatlanul közeledő török támadásoknak, amelynek a Bizánci Birodalom is áldozatul esett. Az évszázadokon keresztül tartó vándorlások során feltehetően sikerült megőrizniük a kézművességhez és a szolgáltatóiparhoz kapcsolódó eredeti megélhetési módjukat, amelyet valószínűleg még Indiából hoztak magukkal. A vándorló életforma megőrzése azonban azzal a kompromisszummal járt, hogy erősen kellett alkalmazkodniuk azokhoz a népekhez, akik igényt tartottak szolgáltatásaikra. Ezáltal a nyelv és az identitás változása is elkerülhetetlen volt: etnikai tudukat külső és belső tényezők is állandóan

újraformálták, így elszakadtak ugyan indiai eredetüktől, de megőrizték különállásukat az őket körülvevő népektől vezető réteg, írott nyelv nélkül is.

Magyarországon valószínűleg a XIV – XV. században jelentek meg a hódító törökök elől, a Balkánról menekülve. Itt azonban nem álltak meg, hanem tovább vándoroltak a nyugat-európai országokba, és ott mivel Kis –Egyiptomból származó zarándoknak hitték őket, menleveleket és támogatást szereztek a korszak uralkodóitól.⁴ Ekkor alakult ki az egyiptomi eredet, a „*fáraó népe*” mítosza, és ezt a hagyományt őrzi mai napig is angol nyelvterületen a „*Gipsy*” elnevezés. Nyugat – Európának azonban nem volt szüksége tartósan erre az új, számukra idegen kultúrával és szokásokkal rendelkező népre: sorra jelentek meg minden országban a kiutasító határozatok, bár ezeket következetesen soha nem hajtották végre. Angliában halállal fenyegették őket, XIII. és XIV. Lajos francia királyok irtó hadjáratot kezdtek ellenük, és a pápa is kiutasította őket az egyházi állam területéről. Ez köszönhető volt a már megszilárdult társadalmi viszonyoknak, a központi monarchiák adóztató rendszerének, hiszen a céheknek és a formálódó manufaktúráknak erős konkurenciát jelentett a hagyományos kézműiparral rendelkező, termékeiket a kereskedelmi útvonalakon vándorolva értékesítő népesség. Szabad földterületek sincsenek már, tehát új jobbágyokra nem lévén szükség, a civilizált Nyugat-Európa megjelenésük után néhány évtizeddel radikális módon megszabadult a cigányok jelentős részétől, de legalábbis akadályozta az újabb betelepülni szándékozókat.

A középkorban és a korújkorban lezajlott európai „cigánypolitika” után már csak helyi, kisebb-nagyobb, elszigetelt közösségekben élő romákról beszélhetünk Nyugat-Európa vonatkozásában. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy az elmúlt évszázadok során ne lett volna „utánpótlása” a nyugati közösségeknek. Különböző hullámokba, és különösen a 19. század második felében történt nagyobb keletről nyugatra irányuló vándorlása a különböző cigány csoportoknak. Ez a folyamat a 20. század végén, a szegény kelet-európai országok vonatkozásában is megismétlődött. Mindebből következőleg jelenleg az elnevezések és csoportok definíciójának olyan színes „kavalkádjával” találkozhatunk Európában, amelynek bemutatása messze meghaladja jelen írásunk terjedelmét. Ezért csak néhány érdekességet villantunk fel ezekből.

(Forrás: The New York Times, 2013. október 19.)

<http://www.nytimes.com/interactive/2013/10/20/sunday-review/a-diaspora-of-11-million.html>

Ha a fenti térképet tanulmányozzuk, jól látható, hogy a legnagyobbra becsült roma közösség Nyugat-Európában a mai Spanyolország területén él. Ennek létrejötte nagyon hasonlatos a többi országban lezajlott folyamathoz. Az „alapot”, tehát a legrégebben ott élő cigány népséget a középkori betelepedés jelenti. Megfigyelhető, hogy azokban az országokban tudtak nagyobb számban megmaradni a 15. és 16. században a roma csoportok, amelyek a legkevésbé fejlett társadalmi – gazdasági struktúrával rendelkeztek, így nagyobb mozgásterük volt az ekkor még félig nomadizáló közösségeknek.

A jelenleg is használt elnevezésekben figyelemmel kísérhetjük a különböző bevándorlási hullámokban megjelenő, és így alapvetően elkülöníthető cigány csoportokat. Így Spanyolországban jelenleg a legrégebben érkezett roma közösségek tagjait neveik „gitano”-nak, amely az „egiptanó”, „egyiptomi” szóból ered, emléket állítva a középkorban, tévesen elterjedt egyiptomi eredet mítoszának. A köznapi szóhasználatban azonban nagyon jellemző a „calé” (fekete) elnevezés, illetve a „caló”, az általuk használt nyelvre.⁵

A következő nagy bevándorlási hullám Spanyolország vonatkozásában a 19. század végén, a 20. század elején zajlott, elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia, illetve a Román Királyság egykori területeiről. Őket elsősorban „húngaros-nak”, azaz magyarnak nevezték az érkezési irányuk és valószínűsíthetőleg az akkor beszélt (egyik) nyelvük alapján. A harmadik bevándorlási hullám a kelet-európai rendszerváltozás után indult meg. A jobb élet reményében, főként Románia területéről érkeztek nagyobb számban új roma bevándorlók. A régebben itt élők, magukat erősen megkülönböztetve és elhatárolódva tőlük „romániai cigányoknak” nevezik őket. Így a régebben itt élő, „andalúziai cigányok” – akik a Spanyolországban élő romáknak több mint a felét teszik ki – alapvetően más közösségnek tekintik magukat, mint a néhány éve, évtizede bevándorolt és a madridi nyomortelepeken meghúzódó „romániai cigányok.”⁶

Hasonlóan bonyolult az Angliában található cigány csoportok megismerése is. A különböző időszakokban érkező, más hagyományokkal rendelkező és valószínűleg időnként etnikailag nem is a roma közösséghez tartozó embereket szintén különböző elnevezésekkel illetik. A **„Cigányok” (Romany, Gypsy)** a legnagyobb csoportot alkotják, főként Anglia és Wales területén élnek. Régebben még a cigány nyelv egyik dialektusát beszélték, ma már azonban a legtöbben nyelvileg asszimilálódtak és az angolt használják. Alapvetően a 16-17. században érkező cigányok leszármazottairól van szó, akik az évszázadok során európai és más csoportokkal is keveredtek. Hasonlóan cigány csoportnak tekinthető a rendkívül kisszámú – néhány száz fős – **„Kalderás” (Kale)**, vagy rézműves cigányok csoportja is, akik Észak-Walesben élnek. Bizonyos szempontból cigányoknak tekintik a vándorlásuk alapján a **„Ír utazók” (Irish Traveller)** és a **„Skót utazók” (Scottish Traveller)** csoportját is, bár etnikai eredetük rendkívül bizonytalan. A feltételezés szerint helyi vándorló kézművesek, valamint a kontinensről bevándorolt különböző cigány csoportok keveredéséből alakultak ki az elmúlt évszázadok alatt. Végül említést kell tenni az újonnan, a 20. század végén kialakult **„Roma”**, mint bevándorló, migráns csoportról is, akik kelet-európából érkeztek munkavállalási céllal vagy menekültként és a létszámuk már 200 ezer főre becsülhető.⁷

Franciaország tekintetében még tovább bonyolíthatjuk a helyzetet, mivel a szakirodalom megkülönbözteti a „nem cigányoktól származó osztályozás” és a „cigányoktól származó osztályozás” lehetőségét.⁸ Ha az előbbit vesszük figyelembe, az „első hullámban érkezett cigányokat” nevezik „Bohémiens”-nek. Ők a „manus” és a „káló” csoportokat jelentik és ők alkotják az adott országban legrégebben letelepedett romák csoportját. A „második hullámban

érkezett cigányoknak” azokat a főleg a 19. század végén, Romániából érkezett embereket tekintik, akik főleg vándorló, vállalkozó tevékenységet folytattak és elnevezésük azóta is a „rom” szóval jelölhető. A helyzetet azonban tovább bonyolítja, hogy létezik „cigányoktól származó osztályozás” lehetősége is, amely a nyelvhasználati szokások figyelembe vételével a következőkben határozhatunk meg Patrick Williams nyomán.

A Franciaországban az alábbi roma nyelvi csoportokat különböztethetjük meg egymástól⁹:

- **Rom cigányok:** oláh cigány nyelven beszélnek.

Alcsoportjaik:

- a. kelderások
- b. lovárik
- c. csurárik

- **Manus:** egyik felük zárványszerű szigeteket alkot Franciaország különböző területein (tipikusan az Elzász, a Pireneusok, Auvergne és a Loire völgye mentén jellemző letelepedésük), ahol élénken él nyelvük. Másik felük a voyageur argó nyelvjárást beszéli, mely elsősorban a mánus nyelvre épül.

Különlegességük, hogy csak akkor beszélnek a saját nyelvüket, ha nincs jelen idegen.

Alcsoportjaik:

- a. Gadzskénó
- b. Prajstikó
- c. Valstikó
- d. Piemonti

- **Jénis:** a németből ered ez a nyelvjárási forma, de már Franciaországban nem beszélnek, helyette a voyageur argót használják.
- **Szintó:** a szintó dialektust csak néhány idős roma és néhány Nizza környéki család beszéli Williams információi szerint.
- **Zsitán/Kaló:** kasztíliaiul, katalánul beszélnek, de Franciaországban kevésbé szükséges a nyelv katalán elemekkel való feldúsítása, ezért egyre jellemzőbb, hogy a voyageur argót beszélik ők is.
- **Voyageur:** ennek a nyelvjárási formának azokról van megkülönböztetően lényeges szerepe, akik nem beszélnek más nyelvet, csak a voyageur argót. A fenti csoportok mindegyikének volt-van egy saját nyelve, a voyageur argót esetlegesen csak

másodikként, arra áttérve használják. Ezzel szemben vannak olyanok, akiknek ez az egyedüli nyelvük. Ők alkotják ezt a csoportot.

Mindezek mellett is bizonytalan a Franciaországban élő romák száma, mivel az előbbi csoportosítások nem veszik figyelembe a 20. század végén, főleg Romániából és Bulgáriából megindult migrációt. Így a létszám – kutatástól és becsléstől függően – 400 ezer és 800 ezer fő közé tehető.¹⁰

Az itt bemutatott nyugat-európai példák mellett még sokkal bonyolultabb a helyzet Kelet-Európa vonatkozásában. Ha ismételt pillantást vetünk a fenti térképre, jól látható, hogy az európai cigányság döntő többsége ebben a keleti térségben található, még hozzá több évszázada, egy országon belül is rendkívül különböző kulturális és gazdasági tulajdonsággal jellemezhető csoportokban. Romániában például hivatalosan több mint 600 ezer főre teszik a romák számát,¹¹ miközben egyes becslések szerint számuk meghaladja a 2,5 millió főt is,¹² ami Románia lakosságának több mint 12 százalékát jelenti. Az elnevezésekben is nyomon követhető rendkívül sokszínű közösségi lét – kelderások, vlachok, gyergyói cigányok, Gábor cigányok, stb. – és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi helyzet legalább felületes megismerése is lehetetlen jelen keretek között.

Összességében tehát jól látható, hogy egész Európában egy olyan traszterritoriális, különböző identitású és társadalmi helyzetű csoportokról van szó, amelyeket összeköt a feltételezett közös – vélhetőleg Indiából eredő – származás, az anyaország-nélküliség és az ebből fakadó kisebbségi helyzet, valamint a minden országban meglévő diszkrimináció és társadalmi peremhelyzet.

2. CIGÁNYOK MAGYARORSZÁGON

A többségében a középkori Nyugat-Európából a Kárpát-medencébe visszaszorult nép a törökök ellen vívott hosszú háborúk zűrzavaros évszázadaiban azonban megtalálta helyét a magyar társadalomban.¹³ Az állandó hadi készülődés, a kézművesek hiánya rengeteg munkaalkalmat jelentett, és ez összekapcsolódott az autonómia megőrzésének korlátozott lehetőségével. Az erre az időszakra vonatkozó igen kevés adat ellenére – egyes kutatók megítélése szerint – úgy tűnik, hogy az erődítési, építkezési munkák, a fémművesség, a fegyvergyártás és karbantartás, a lókereskedés, postaszolgálat, kémkedés a magyar hadvezetés megbízásából az ország számára hosszú időn keresztül nélkülözhetetlen foglalkozások voltak. Így Zsigmond és Mátyás királytól kezdődően egészen a Rákóczi-szabadságharcig privilégiumokat kaptak egyes cigánycsoportok,

sok ember számára még a társadalmi felemelkedés útja is megnyílt. 1557-ben Perényi nádor a nagyidai vár védelmével egy 1000 fős cigány csoportot bízott meg a feljegyzések szerint. Ebben az időben már rendszeres adózók voltak, akik szabadon gyakorolhatták iparukat, igazgatásukra öt vajdát jelöltek ki, akik az adó beszedésétől az igazságszolgáltatásig minden feladatot elláttak.¹⁴ Sok nemes igyekezett szolgáltatásaik állandó biztosítása érdekében letelepíteni a „*kumpániákat*”, és nagyon sok családi közösség a biztosabb megélhetés érdekében feladta vándorló életmódját. „*Kellett tehát a cigányok munkája. Háborús célokra is, békés célokra is. Mivel szükség volt a munkájukra, szükség volt magukra a cigányokra is. Nem csak a munkájukra tartottak igényt a városok és a vajdák, hanem adójukra is.*”¹⁵

A törökök kiűzése után azonban többségében feleslegessé váltak a hadigazdálkodáshoz kapcsolódó, addig hasznosnak tartott tevékenységek, és megindult az a folyamat, amikor már csak a legalantasabb munkákat kezdték rábízni a cigányokra. Ezzel kezdetét vette elszigetelődésük. Néhány évtizeddel a törökellenes harcok után, a szabad, önálló és jó szakember „cigányképet” fokozatosan felváltotta egy negatív megközelítés, amely szerint már csak mint tudatlan, kóbor, henye népként nevezték őket, akik lopásból és rablásból élnek.¹⁶ A XVIII. század közepén Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutizmusa tett kísérletet a kérdés megoldására. Alapelvük szerint minden ember egyenlő, tehát úgy kell megoldani a problémát, hogy a többségi társadalom tagjaihoz hasonlóan engedelmes alattvalókká kell átnevelni ennek a népnek a tagjait is. Ennek első lépéseként Mária Terézia rendeletben megtiltotta a cigány népnév használatát, helyette az „*új-parasztot*”, „*új-magyart*” tette kötelezővé. Később korlátokat állított a cigányok házasságkötése elé, majd elrendelte a gyerekek elvételét a cigány szülőktől, hogy őket azután „*polgári vagy paraszti*” családban neveljék fel. Eltiltotta őket a lókereskedelemtől, de megszüntetésre ítélte a vajdák intézményét is, mindenkit a falusi bírák joghatósága alá rendelt. Végül 1783-ban II. József a cigány nyelv használatát is megtiltotta. Ezek az intézkedések az emberekről történő gondoskodás felvilágosodás-kori, abszolutista gondolatából fakadtak. Visszatekintve alapvetően elhibázottnak, antihumánusnak, és a magyar történelem során az első jelentősebb diszkriminatív intézkedéseknek is tekinthetők ezek az abszolutista megoldások. A mai gondolkodás alapján nehezen lehet megindokolni azoknak az intézkedéseknek a szükségességét, amelyek a cigányok következetesen hátrányos megkülönböztetését írták elő, hiszen a XVIII. századi Magyarországon a népességmozgás, az etnikai-nyelvi sokszínűség megszokott és elfogadott dolog volt.

Az ellenállás és az intézkedések korántsem következetes végrehajtása ellenére az erőszakos asszimiláció sikeresnek bizonyult. A XIX. századra a több száz éve betelepült, szokásait és kultúráját régóta megőrző cigányság döntő többsége feladta és elfelejtette anyanyelvét, betago­lódott a magyar társadalomba. Eddigi megélhetési formáik leginkább a fémművesség különböző szak­máihoz és a vásári szórakoztatáshoz, a zenéléshez kapcsolódtak. A rendeletek hatására a még mindig megélhetést biztosító kovács, szegkovács szakmát kezdték többen művelni, ami a XIX. század végén családtagjaikkal együtt még 60 ezer romának biztosított megélhetést.¹⁷ Még inkább felemelkedési lehetőséget biztosított a magyar nemzeti öntudatra ébredéssel együtt megjelenő és hosszú időre uralkodóvá váló zenei műfaj, a verbunkos virágkora. Míg a XVIII. század végén alig 1600 cigányzenészt említenek az összeírások, száz év múlva már 17 ezer zenész cigányt regisztráltak Magyarországon. A falusi zenészek­ről a külföldön is jól ismert bandákig széles társadalmi skálán elhelyezkedő, a cigányság minden idők legsikeresebb és leginkább megbecsült tagjai írták be nevüket a magyar történelembe. Kialakult a cigányság „*arisztokráciája*”, akik társadalmi rangjukat, anyagi jólétüket, ha csökkenő mértékben is, de egészen a XX. század második feléig meg tudták őrizni.¹⁸

A cigánykérdés újbóli jelentkezése a XIX. század második felére tehető, különösen a romániai cigány rabszolga-felszabadítás után meginduló bevándorlás új hullámától kezdődően. A hagyományait és nyelvét megőrző, és többségük által még vándorló életmódot folytató cigányok megjelenése nagy riadalmat keltett az országban, de – a különböző vélemények szerint – ellenérzésekkel fogadták őket a már letelepült és a többségi társadalom kultúráját átvett, asszimilálódott cigányok is.¹⁹ Félve attól, hogy lerombolják megjelenésükkel a régóta itt élő cigányok által kiharcolt viszonylagos elfogadottságot, igyekeztek elhatárolódni az újonnan jöttektől. A többségi társadalom jelentős részében ezen törekvések ellenére is kezdett eluralkodni a cigányellenesség, és ezt a formálódó gyűlöletet kivetítették a már asszimilálódott - integrálódottakra is, mivel sötétebb bőrük miatt továbbra is jól felismerhetők voltak. A betelepülési hullám hatására – hiszen a kutatások szerint 1840 és 1893 között a Magyarországon élő cigányok létszáma megduplázódott – a XIX. század végén az ország cigány lakosságának összeírását rendelték el. Az 1893. évi összeírás a magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb dokumentuma szerint 1893 január 31-én kereken 280 ezer cigány élt az országban. Az összeírt cigányok száma 274.940 volt, de kimaradt az összeírásból Budapest, ahol a cigányok száma valószínűleg félezer körül lehetett.²⁰

A XX. század elejére, a nyelvhasználati szokásokat figyelembe véve, kialakult a magyarországi cigányság hármastagozódása. A középkorban érkező és nyelvüket – kultúrájukat elvesztő legnagyobb csoportot nevezik "romungronak", magyar embernek, akik többségükben maguk is megkülönböztetik magukat a cigányság többi részétől. A másik csoport döntő többsége a XIX. század második felében érkezett, ekkor még beszéltek cigány anyanyelvüket, és érkezésük iránya miatt "oláh cigányoknak" nevezik őket. Létezik még egy kis létszámú harmadik csoport is: ők főleg a Dunántúl déli részén letelepedett „beások”, akik a román nyelv archaikus változatát beszélték betelepülésükkor.

A nyelvi felosztás mentén ennél egy részletesebb, a különböző csoportok között meglévő különbségeket is feltáró csoportosítást alkotott Erdős Kamill.²¹ Az ő tipológiája alapján a következő csoportjai voltak megtalálhatóak a cigányoknak Magyarországon a 20. század elején:

I. Cigány nyelvű cigányok

1. kárpáti cigány nyelvet beszélnek

- Nógrád megyei (más dialektust beszél, mint a következő két csoport)
- Budapest környéki (Páty, Csobánka, Pomáz stb.)
- köszörűs és ringlispíles cigányok (magukat „német”, illetve „vend” cigányoknak nevezik)

2. oláh- (vlax-) cigány nyelvet beszélnek

Oláhcigánytörzsek :

- Lovári: lókereskedők, lókupecsek
- Posot'ári (zsebtolvajok) :
- Kherári (alkalmi munkások; házzal bírók)
- Colári (szőnyegkereskedők)
- Kelderári: (kézművesek, üstfoltozók)
- Cerhári („sátorosok")
- Másári („halászok")
- Bugári („dögösök")
- Curári („késesek")

- Drizár („rablók")
- Gurvár (fodozóvo) (tepsikészítő, edényfoltozó)

II. Nem cigány anyanyelvűek

1. magyar anyanyelvűek - volt kárpáti és oláh cigányok:

- zenészek („úri" réteg)
- vályogvetők, kosárfonók, alkalmi munkások stb. (szegény réteg)

2. román anyanyelvűek („beás")

A) román cigányok (pl. Elek község) - nincsenek alcsoportjaik

B) teknővájó cigányok

- tiszaháti (főleg a Nyírségben)
- „füstös" (Füzesabony, Tiszafüred környéke stb.)
- dunás (Dunántúlon)

Napjainkra azonban ezek a különbségek jórészt eltűntek. A felgyorsult és majdnem teljes nyelvi asszimiláció, a régi mesterségek eltűnése, valamint a társadalomból történő kirekesztettség közös érzése nagyrészt megszüntették ezeket a különbségeket. Mindezen csoportosítások azonban nem adnak választ a Magyarországon élő cigányok identitásának kérdésére, azaz: ki is azok a cigányok?

3. IDENTITÁSKÉRDÉSEK A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ CIGÁNYOK VONATKOZÁSÁBAN

A tudományos kutatás egyik megkerülhetetlen feladata volt mindig a vizsgálat tárgyának a meghatározása, hiszen ezzel lehetett körülhatárolni a kutatandók körét. Az 1990-es években kiobbant „Ki a cigány?" - vita²² pedig alapvetően polarizálta az álláspontokat: a két uralkodó megközelítés (a környezet minősítése, illetve a megkérdezettek öndefiníciója) meghatározta, egyben leegyszerűsítette a kérdést módszertani feladattá. Ladányi János és Szelényi Iván 1997-es tanulmánya²³ alapvetően az empirikus adatfelvételen alapuló mintavétel problémájából indult ki és jutott el arra a következtetésre, hogy a történelmi korszakoktól és a társadalmi szituációtól függően folyamatosan változik a „külső szemlélő", a magát nem cigánynak tartó

környezet megítélése, tehát nincsenek állandó, objektív, külső kritériumai a cigányság fogalmának, így leginkább az önminősítés figyelembe vétele jelenthet ténylegesen a cigányságra vonatkozó adatokat. Kemény Istvánt és munkatársait azonban nem győzte meg az érvelés, meggyőződésük és kutatási tapasztalataik alapján továbbra is azokat tekintették cigánynak, akit környezetük annak tart. A személyeskedésektől sem mentes vita mindenesetre alkalmas volt arra, hogy összegyűjtse és ütköztesse azokat a módszertani megközelítéseket, amelyek a cigányság kutatásánál figyelembe vehetők. Így hatással voltak Szelényi és Ladányi gondolkodására is, hiszen az egyik következő vizsgálatuknál²⁴ a különböző és gyakran vitatott módszerek kombinációjával próbáltak pontosabb ismereteket szerezni: egyszerre használták az etnikai önazonosítást, a környezet minősítését, valamint a kérdezőbiztosok által történő besorolás módszertani eszközeit.

Ezek után a témában írást közreadó minden szerzőnek kötelezően vállalt feladata lett a cigányság fogalmának körülhatárolása. Ha csak az utóbbi időben megjelent két fontosabb művet említjük,²⁵ mindkettőben az itt említett vita fogalomrendszerét használva próbálják körüljárni a „ki a cigány?” kérdést. Dupcsik – logikusan – Hermann Antaltól indítja a környezeti megítélés, mint módszertani vélekedés kérdéskörét, majd az 1970-es évek kutatásain keresztül jut el a „vita” álláspontjainak ismertetéséig. Majtényiék is a külső megítélés és az öndefiníció mentén, de már teoretikusabban próbálják magyarázni a kérdést. A megfigyelhető rasszjegyekről eljutnak azokhoz a társadalmi magyarázatokhoz, amelyek egy csoportot társadalom valamely szereplőinek konstrukciója alapján alkotnak meg. Így szó van közös történelmi gyökerek által meghatározott életforma-közösségről, másrészt a kutatók virtuális közösségteremtéséről, harmadrészt a roma identitás megteremtését egy politikai mozgalom termékeként tételezik. A csoport identitáselemeinek számbavételénél pedig a nyelvhasználatot térképezik fel.²⁶

Ez előzőekben említett, rendkívül fontos vita, valamint az azt követő definíciós kísérletek azonban egy lényeges dologra nem, vagy csak nagyon periférikusan világítottak rá: akár az önbesorolás, akár a környezet minősítése mi alapján, milyen tulajdonságok figyelembe vételével történik. Mitől gondolja akár a környezet, akár maga a megkérdezett, hogy ő cigány? Melyek azok a tényezők, amelyek a környezet számára cigányként azonosíthatóvá tesznek valakit, illetve melyek azok az identitáselemek, amelyekkel azonosulva valaki cigánynak tartja magát?

„Az újkor rejtvénye”

A cigányokról szóló többségi véleményalkotás három, jellegzetes időszakát különböztethetjük meg a 19. század végétől napjainkig. Az első a 20. század közepéig tartott, és a romákat társadalmon kívül álló csoportként jellemzi, olyanoknak, akik még a legalapvetőbb civilizációs kihívásokkal küzdenek, és elsősorban arra van szükségük, hogy letelepítsék őket és megszüntessék a vándorló, nomád életmódjukat. A második időszak a II. világháború után kezdődik, és a magyar társadalomban lezajló alapvető változásokkal együtt a cigányokról kialakított kép is átstrukturálódik. Ettől kezdve már a társadalom részei, mégpedig problémának tekintett részei. A legfontosabb fogalmak a szociális probléma és devianciák lettek a külső megítélésben. A harmadik időszak pedig a rendszerváltozás után indult, amikor a roma közösségekről alkotott vélemények elindultak a „legfőbb rossz” kategóriájának elfoglalására.

A dualizmus korának terméke a cigányságról modern értelemben vett véleményalkotás kiindulópontja. A 19. század vége az az időszak a magyar társadalomban, amikor a felvilágosult abszolutizmus cigány-politikai intézkedései után eltelt évszázad végén, újra „felfedezte”, és elkezdte problémaként definiálni a cigányokat. Ennek okait több tényezőben kereshetjük. Egyrészt, a középkor óta Magyarországon tartózkodó cigány közösségnek a 18. és 19. század folyamán, ha erőltetett módon is, de lezajlott kulturális asszimilációja után a folyamatosan zajló új bevándorlási hullám ebben az időszakban érte el tetőpontját. Ennek hatására a magyar társadalomhoz ekkor még szinte semmilyen tekintetben nem integrálódott és nem asszimilálódott cigányok tömegei jelentek meg az országban, akik valószínűleg jelentősen különböztek a társadalom által már megszokott és többé-kevésbé elfogadott „cigányképtől.” Másrészt maga a korszellem is hozzájárulhatott az érdeklődés felerősödéséhez. Miként a kiváló történész írja: *„Réges-régtől, különösképpen a 19. századi romantikus nacionalizmus ébredésétől kezdve virágzott e tájon a nemzetkarakterológia, az önképek tarka kertje, és valósággal burjánzott a más etnikumokról, kisebbségekről alkotott előítéletek tenyészete.”*²⁷ Ennek pedig alapvető eleme a saját közösség tulajdonságainak, értékrendszerének eszményítése, illetve az adott kisebbségi csoport negatív tulajdonságokkal történő felruházása.

Ebben a véleményalkotásban a cigányok, legalább fél évszázadon keresztül csak időszakonként kerültek a figyelem középpontjába. Így első sorban a német és a zsidó közösségek voltak azok, amelyekről számos és differenciált vélemény megjelent. Miként az idézett Hanák Péter tanulmányában megállapítja, ők azok, akik erre az időszakra jelentős mértékben asszimilálódtak és beolvadtak a magyarságba, így már nem kívülállóként vannak jelen a

társadalomban, hanem a nemzetben belül „más csoportként”. Miután a szlovákokról, románokról és szerbekről alkotott kép is meglehetősen általános és szükséztudó ebben az időszakban, egyáltalán nem meglepő, hogy a cigányokat, de még inkább az éppen csak bevándorolt részüket, nem tekintik az ország szempontjából komoly tényezőnek. Ennek változása akkor következik be, amikor a magyar társadalomba integrálatlan bevándorlók nagysága eléri a „kritikus tömeget”, és ennek hatásai társadalmi problémákban jelentkeznek.

A 19. századot végig kísérő, majd a század második felében felerősödő bevándorlási hullám miatt a politikai vezetés jól érzékelte a cigányok megnövekedett létszámát. A cigányok számát 1893-ban Hermann Antal kerekén 280 ezerre becsüli. (Becslések²⁸ szerint, a mai országterületen hozzávetőlegesen 65 ezer cigány ember élhetett.) Előzményként érdemes megemlíteni, hogy az 1850. évi népszámlálás szerint a "jogi népességben" a cigányok száma 140 ezer, az 1857. évi népszámlálás szerint a "honos népességben" 143 ezer,²⁹ az 1890-es népszámlálás szerint a cigány anyanyelvűek száma pedig 91 ezer volt,³⁰ bár ez utóbbi egyáltalán nem vette figyelembe a már nyelvileg asszimilálódottakat. Mindezek után Hermann elemzésében joggal nevezi meglepőnek a cigányok megnövekedett létszámát, hiszen fél évszázad alatt számuk hozzávetőlegesen a duplájára emelkedett. Mivel Kemény István is rámutatott,³¹ hogy ebben az időszakban a cigányok természetes szaporodása nem lehetett nagyobb, mint az ország többi lakosáé (1890-ben a 14 éven aluli gyerekek aránya a cigányoknál 37%, az egész országban pedig 36,6% volt), okkal feltételezhetjük, hogy erre az időszakra esett a bevándorlási hullám egyik tetőzése.

Mindezek alapján az 1945-ig tartó időszakban elsősorban a „civilizálás”, letelepítés, a fennálló társadalmi viszonyok elfogadtatása volt alapvetően a cigányokkal kapcsolatos tevékenység és cigányokról alkotott többségi vélemény középpontjában. Mindez azonban úgy, hogy a korszakban – ellentétben a későbbi időszakokkal – meglehetősen differenciálatlan látták a cigányság nem egységes voltát, a különböző múlttal, hagyományokkal, anyanyelvvel és integrációs fokkal rendelkező csoportok létét. Így, a kifejtett vélemény többségében az úgynevezett „vándor cigányokról” szólt, annak ellenére, hogy már az említett 1893-es összeírás során ebből a kategóriából alig kilencezer főt, a huzamosabb ideig egyhelyben tartózkodók közül pedig 20 és fél ezer főt regisztráltak, tehát a várttal ellentétben a többség már teljesen letelepedettnek tekinthető ebben az időszakban is. Ekkor már magasnak mondható a zenész és iparos cigány emberek száma is, akiket gazdasági kényszerűségből, ha be- nem is, de elfogadott, megtűrte a magyar társadalom.³²

A kor szellemiségét meghatározó tudományos- és értelmiséginek tartott közvéleménye visszafogottan, egyfajta „civilizatórikus küldetéstudattal” viszonyult a cigányok ügyéhez. A Pallas Nagy Lexikon terjedelmesen, hét és félhasábos szócikkben, valamint egy 48 oldalas külön mellékletben mutatja be a cigányokat.³³ A korszak meghatározó, lelkes „önkéntese”, József főherceg „A mi nomádjaink” című értekezésében is leginkább a társadalmilag integrálatlan cigányok ügyét tartja fontosnak. A rövid ideig iskolát is alapító főherceg kijelölte a célt és annak szükségességét is indokolta: „*Ilyen nevelés nélkül nem volna elérve a főcél: hogy az országnak hasznos polgárokat neveljünk ebből a kóbor elemből, amely ma csaknem teljesen elvész a hazára nézve, sőt munkátlan életével és régi vad erkölcsével a társadalom biztonságát is, főleg a vidéken állandóan fenyegeti.*”³⁴

Leginkább összetetten azonban a már idézett Hermann Antall látja a cigányok társadalmi helyzetét. Megítélése szerint a Magyarországon bekövetkező gyors kulturális asszimiláció megállíthatatlan folyamat. „... *A hazai cigányok nemzetiségi jellege több tényező és egy folyamatban levő processus eredője s így minden sajátos pregnánsága mellett is gyakran több tekintetben meghasonlást, ingadozást, tarkaságot mutat. E tényezők: az eredeti faji jelleg, az eredeti nyelvhez és primitív culturához való ragaszkodás mérve, a más nemzetiségekhez és a nemzettesthez s az általános polgárosodáshoz való simulás iránya és aránya. Az összes cigányság országos főösszegének viszonyaiból kiindulva, egyelőre ezekre vonatkoztatjuk a részletek viszonyait. Mint főeredményt mindenekelőtt kiemeljük azt, hogy az összes cigánynak több mint fele, 52,16%-a nem tud cigányul. Egyes esetekben a cigánynyelv tudása egymagában nem döntő az egyéni habitusra nézve; teljesen civilisált egyének, pl. előkelő, művészszámba menő zenészek többnyire tudnak cigányul, míg viszont a cigányul nem tudók, különösen az oláh vagy tót falukban szórványosan letelepedettek közt gyakran fölötte kezdetleges műveltségű és igen vad indulatú egyének találhatók. De a cigányul nem tudók nagy száma egészben véve mégis biztos jele annak, hogy e népelem általában távolodik eredeti fájától és közeledik a nemzet többi eleméhez.*”³⁵

A többségi véleményalkotás másik dimenzióját jelentette a jogszabályok, a jogalkotás által közvetített figyelem, úgy is, mint az állam hivatalos állásfoglalása a kérdésben. A meglehetősen differenciált megközelítésben is szinte kizárólag a „vándorok” ügye került a középpontba: a jogalkotó állam leginkább csak a közigazgatást megzavaró kóbor cigányok megrendszabályozásában volt érdekelt.

Összességében elmondható, hogy a dualizmustól kezdődően a II. világháborúig tartó periódusban a cigányok külső megítélését, definiálását elsősorban a társadalmi érdektelenség jellemezte. Ez következett a társadalmon kívüli létből, a gazdasági és kulturális súlytalanságból. Bár az 1930-as évektől, az Európában megjelenő és terjedő fasiszta ideológia hatására nálunk is megfogalmaztak egyre radikálisabb nézeteket a romákkal kapcsolatban, sőt, 1944-től népiirtásba is torkollott a nyilas uralom tevékenysége, állíthatjuk, hogy a cigányok ügye nem tartozott a társadalom fontosabb kérdései közé. A figyelem középpontjába legfeljebb a kirívóan antiszociális cselekmények kerültek, a kulturálisan és különösen nyelvileg integrálódott roma közösségek besimultak az általános szegénységbe és szolgáltatói státuszba. A cigány a többség, a külső megítélő számára elsősorban a társadalmon kívül álló, a közigazgatásnak, az egészségügynek és a rendőrségnek problémákat okozó „vándort” jelentette, a körülötte élő, zenészként vagy más területen dolgozó roma pedig csak egy szolga volt a többi közül.

A társadalmi helyzet átstrukturálódása: a cigányok, mint szociális probléma

Az 1945 után kezdődő és az 1989-es rendszerváltozásig tartó korszak jelentős változást hoz a cigányok megítélésében. Erre az időszakra mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy itt már letelepedett, eredeti nyelvüket többségében elvesztő, kulturális hagyományait elfelejtő, a társadalom peremén, mélyszegénységben élő közösségekről van szó. Az is világossá vált a társadalom vezetői számára, hogy a szegénység, az analfabetizmus és a szétesett közösségi intézmények miatt a társadalmi integráció nem kis nehézséggel fog járni. Mindez összekapcsolódott a korszak általános felfogásával, amely a nemzetiségi szeparatizmus helyett az internacionalizmust állította a középpontba. Másrészt a szovjet mintára létrejött állampárti-diktatórikus politikai berendezkedés nem engedte az egyéni, autonóm kísérleteket ezen a területen. Ha egy vélemény megjelent és teret nyert, az csak akkor fordulhatott cselekvésbe, ha bírta az állam politikai támogatását. Ezért a korszakban kevés egyéni, értelmiségi-kutatói megítéléssel találkozunk. Megfigyelhetjük azonban, hogy a csoportok különbségeiről tudó, szociális, kulturális helyzetük, integráltságuk fokát figyelembe vevő differenciált megközelítést fokozatosan felváltja a „cigány” kategóriájának, általános értelemben történő használata. Ez valószínűleg együtt járt a különböző csoportok társadalmi helyzetének hasonlóvá válásával.

A korszak kezdetén, az 1950-es években, még csak az útkeresésnek vagyunk a tanúi. Kálmán András véleménye, amely először rávilágít az ügy fontosságára. *„A gazdasági talpraállítást ki kell, hogy egészítse a cigányság nemzetiségi jogainak megadása. ... Tárgyilagos szemlélő előtt*

kétségtelen, hogy a nem asszimilált cigányság problémája nemzetiségi kérdés. Olyan rétegről van ugyanis szó, amely gazdaságilag, társadalmilag és részben nyelvében önálló csoportot alkot."³⁶ Megfogalmazásában a „cigányprobléma” nem a cigány fajúak vagy cigány anyanyelvűek problémáját jelenti, hiszen a cigányság döntő többségét asszimilálódott, városban lakó munkások, kisiparosok, kereskedők képezik. A fő probléma azokkal a falun lakó, vagy „vándorcigányokkal” van, akik nem rendelkeznek rendszeres munkával, keresettel. Véleménye szerint nemzetiségi kérdéstről van szó, hiszen a cigányság is nemzetiség, csak még nem kapta meg azokat a jogokat, amely ebben az esetben járna. A nemzetiségként történő meghatározás (még ha nem is hivatalos álláspontról van szó) nyilvánvalóan az eltelt évtizedekben lezajló, erős asszimilációs folyamat eredményeit tükrözi. A gyorsuló nyelvvesztéssel, egykorvult kulturális hagyományok eltűnésével 1945 után a cigány emberek többsége a teljesen elszegényedett agrárproletárok státuszát töltötte be Magyarországon. Kálmán véleménye azonban legalább egy évtizedig elszigetelt maradt, a politikai hatalmat a cigányokkal kapcsolatban az előző korszak hagyományait folytatva legfeljebb közegészségügyi vagy bűnüldözési problémaként foglalkoztatta időnként. A „vándorcigányokra” vonatkozó megközelítés is megmaradt egy ideig, ami jól megfigyelhető, például az úgynevezett „fekete személyigazolványok” kibocsátásában. *„Azok a cigányok, akik megfelelő munkát és lakóhelyet igazolni nem tudtak, feltehetően bűncselekmények elkövetéséből tartják fenn magukat [...] Javaslatunk, hogy ideiglenes személyi igazolványt adjunk ki a részükre*”³⁷

Ez a fajta megkülönböztetés egészen 1962-ig fennmaradt. A nemzetiségi gondolatnak a folytatását figyelhetjük meg a rövid életű Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége létrehozásában is. Ez a fajta megközelítés azonban nem illett a korszak politikai felfogásába, így rövid átmenet után felváltotta az az ideológia, amely meghatározta a későbbi időszak hivatalos politikai viszonyulását. Ennek hivatalos kifejtése az úgynevezett „1961-es párthatározatban” történt meg. *„A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket. [...] A cigány lakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és*

kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.”³⁸

Az 1960-évek legfontosabb fogalma tehát a szociális problémaként történő definiálás, a feladat pedig a beilleszkedés lett. Az elkövetkező időszakban már nem vándorokról, letelepedettekről vagy nemzetiségekről volt szó, hanem elfogadva ekkorra a teljesen letelepedett életmód tényét, de érzékelve a társadalom peremén lévő státuszt, az új hármás felosztás elemei a „beilleszkedett”, a „beilleszkedésben lévő” és a „be nem illeszkedett” jelentette. Az ezt követő években pedig, az alapelvek változatlan formában történő elfogadása mellett (valószínűleg nem kis mértékben, kapcsolatban az erre az időszakra meginduló gazdasági – társadalmi fejlődéssel, az első generációs roma értelmiségek megjelenésével) fokozatosan differenciálódott a cigányság külső szemlélő által történt megközelítése, definiálása.

A pedagógiai kutatás területén jelent meg a „hátrányos helyzet” fogalma, amely eredetileg olyan társadalmi helyzetet jelent, amelyben valaki valakihez képest „hátrányban” van, valamiben elmarad. Ezt a fajta iskolai nehézségekből adódó lemaradást kezdték az évek során, fokozatosan a cigány gyerekek, majd később a cigány közösség tagjaira általában alkalmazni. Az 1970-es és 80-as években azonban már megjelentek a „cigánykérdés” kutatásában lényegesen differenciáltabb megközelítések is. Csalog Zsolt, Diósi Ágnes, Kemény István, Tauber István, Havas Gábor és még néhányan ugyan már sokkal összetettebben látták a problémát, de véleményük csak szűk akadémiai elit tudatába épült be és nem juthatott el a társadalmat alkotó emberek tömegeihez.

A rendszerváltozás után

Az 1989-90-es rendszerváltozás utáni új korszakban a régi definíciókból származó vélekedések továbbélését, „újrafelfedezését” figyelhetjük meg, amelyek keverednek a kialakuló demokratikus államszervezet jogállami megközelítéseivel. A szólás- és véleményszabadság megjelenése kiszélesítette a véleményalkotás lehetőségeit, új és differenciált, gyakran tudományosan is megalapozott megközelítések váltak ismertté, de teret nyertek először szemérmesen megjelenve-visszahúzódva, majd később meghatározó többségi véleménnyé erősödve a demagóg, előítéletes megközelítések is.

Először érdemes a „hivatalos”, az állami értékítéletet megjelenítő véleményalkotást megfigyelnünk. Ennek első elemei a rendszerváltozás után átalakított jogrendszer változásaiban

figyelhető meg. Az 1989-uán újraírt alkotmány államalkotó tényezőként ismeri el a kisebbségi közösségeket, tiltja hátrányos megkülönböztetésüket, védi és támogatja az anyanyelv és a kulturális hagyományok megőrzését. Ezeket az alapelveket konkretizálja az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, amelynek legfontosabb rendelkezése tárgyalt témán szempontjából, hogy Magyarországon először ismerik el hivatalosan etnikai közösségként a cigányokat. A jogszabály meghatározza az európai normák figyelembe vételével a kisebbségi csoportok ismérveit is. Így a hivatalos állami elismeréshez szükség van a csoporttagok magyar állampolgárságára, legalább száz éve honos itt- tartózkodásukra, kulturális és nyelvi hagyományokra, valamint csoporttudatra. A jogszabály további részei az egyéni és kollektív kisebbségi jogokat részletezi, köztük a kisebbségi oktatásra és a kulturális öngazgatásra, a kisebbségi önkormányzatok alakítására vonatkozó jogosultságokat.

Másrészt fontos és jellemző a magyar társadalom cigányképére az elektronikus médiumokban megjelenő ábrázolás is. Eleinte jellemzően továbbra is a bűnügyi tudósítások szereplőiként láthatunk romákat, illetve néhány kiemelkedő művész, leginkább zenész tevékenységét mutatják be. Valószínűleg fordulópontnak és egy új vonalnak is tekinthető a „Győzike-jelenség” feltűnése a képernyőkön. Az erősen konstruált személyiségek és a hozzá kitalált történetek egyfajta, a többség gondolkodásában vagy elképzeléseiben élő képet kezdett megerősíteni a társadalmi tudatban. A primitív vadember, aki hangoskodik, állandóan problémás szituációkba keveredik, és sok konfliktust gerjeszt, rossz ízlése van, és „cigányos” beszédmódja alapján jól felismerhető. Biztos sikernek számít bármilyen gyenge humorista műsorában is egy-egy ilyen, lassan már kondicionált kép megjelenítése.

A média egyrészt megjeleníti a többségi társadalomban kialakult „cigányképet”, másrészt további elemek hozzáadásával erősíti, sőt, cigány emberek „hiteles megjelenítésével” megerősíti, visszaigazolja a nem cigányok vélekedését. Mindez természetesen erősen hat nem csak a többségi közösségre, hanem a cigányokra is, akiknek alacsonyan iskolázott rétegei számára mintegy mintaként jelennek meg ezek a szereplők, olyan mintaként, amelyek látszólag tetszenek a nem cigányoknak. Ezt aztán követendő példaként beépítve személyiségükbe ismételten csak megerősítik a „na ugye” érzését a többségben.

A „sztárok” megjelenítése mellett azonban a médiában továbbra is a szegénység és a bűnözés összefüggéseiben lehet leginkább cigányokat látni.³⁹ Sajátságos, hogy a roma kultúrával kapcsolatos híreket szinte kizárólagosan ezekről a „sztárokról” szóló bulvárhírek jelentik.

Persze nem csak Győzik léteznek, az utóbbi években jeles zenészek is feltűntek a médiában. Az élettörténetük „mesebeli”, miként azt kutatásokból ismerjük.⁴⁰ A tisztességes szegénységből a kemény küzdelmek után híres emberré váló zenész, akinek egy idő után szinte kényelmetlen a származása, egyre inkább „kifehéredik” saját gondolkodásában is. Miközben ezek az életutak és karrierek – nem kisebbítve a tehetség és a szorgalmas munka szerepét – hasonlóan a „Győzike-jelenséghez”, a többség által konstruált történetek, amelyek olyan ívet vázolnak fel, amelyet a szereplők is magukénak éreznek. Mintegy kijelölve az asszimiláció útját, amelynek végén, ha a befogadás ígérete nem is, de az elfogadása mindenképpen ott van. Ez pedig még a legvadabb, legradikálisabb gondolatoktól sem elzárkózó emberek üzenetében is megtalálható.⁴¹

Következtetések

A cigány emberek csoportjai a többségi társadalomhoz képest időben megkésve, egyes közösségek alig száz éve érkeztek Magyarország területére. Ez a „későn jövés” nem tette lehetővé a többi népcsoportéhoz hasonló integrációs út bejárását. Ebből következőleg a romák jelentős része, folyamatosan a magyar társadalom periferiáján él gazdaságilag, szellemileg és fizikailag is. A cigányok társadalmi léte, a fejletlenebb társadalmi helyzetük miatt, kezdetektől problémaként jelentkezik a többség gondolkodásában. A társadalom megfogalmazza elvárásait, az igazodási pontokat, és ami ettől eltér, az deviánsnak számít, amit jobb esetben „meg kell javítani”, rosszabb esetben üldözni kell. A társadalmon kívüli létben „kóborként”, a társadalomban belülről kerülve pedig szociális problémaként, vagy annak valamilyen szinonimájával jellemzik a cigányokat.

A társadalmi befogadás hiányában nem ismeri a többség a cigány közösségeket, ezért benyomásaikból, előítéleteikből, tapasztalataikból konstruál egy képet maga számára. Megfogalmazta, hogy milyennek szeretné látni a romákat. A cigányok pedig, számukra is észrevétlenül, átvették ezt a képet, ezeknek az elvárásoknak szeretnének megfelelni.

A magyarországi cigány közösségek legfontosabb ismérve napjainkra a „modernizációs válság”. Folyamatosan a társadalom peremén élnek, és a fejletlen magyar gazdaságban általában mindig találnak megélhetési forrásokat, így nem kényszerültek olyan modernizációs pályára, amely többségében érintené a roma embereket. A saját út megtalálásának belső-külső kényszerének hiánya miatt egy állandó, gyakran elvtelen, a mindent elfogadó alkalmazkodás, a „Tamás bátya-effektus” jelenik meg a romáknál. A közösségek eredeti identitáselemei – bármik

is voltak azok – a múltba tűntek, és helyüket elfoglalta a többség által konstruált identitás ismérvei. Nem maradt közös és eredeti jelleg, ami alapján „cigányként” tudnák definiálni magukat a roma közösségek tagjait. Nem maradt más közös, mint a kirekesztés érzése és a többség nyújtotta gondolkodás elemei.

A cigányok fogalma jelenleg csak a többség által konstruált közösséget jelöl. A kérdés csak az, hogy ez a jövőben is így marad, vagy a múlt feltárása, a lokális hagyományok modernizálása és közössé tétele révén, lesz-e saját identitása a cigányoknak.

IRODALOM

- A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról. In: *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1970*. Budapest: Párttörténeti Intézet, 1974. 165–173.o. http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf
- *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895. (Reprint kiadás, é. n.)
- *Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás*. Budapest: KSH, 1993.
- Bayer Zsolt: Ki ne legyen? In: *Magyar Hírlap*. 2013. január 5. <http://archivum.magyarhirlap.hu/ki-ne-lyegen>
- Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): *"Csak másban": romareprezentáció a magyar médiában*. Budapest: Gondolat, 2013.
- Csalog Zsolt: *Kilenc cigány*. Budapest: Kozmosz, 1976.
- Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890--2008*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989.
- Fraser, Sir Angus: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.
- Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. 1079–1104.
- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapest: Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.
- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum, 2000.
- Kállai Ernő: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában. In: Kovács Nóra, Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 327–345.
- Kállai Ernő: Első kísérlet egy konfliktusmodell alkotására a roma-nem roma együttélésben. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005.
- Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Gondolat – ENKI, 2005.
- Kálmán András: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. 1946. 8-9. 256–258.

- Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945*. Budapest: Cserépfalvi kiadása, é.n.
- Kenrick, D. - Bakewell S. (1990): *On the Verge: The Gypsies of England*. London: The Runnymede Trust.
- Kenrick, D. - Clark, C. (1999): *Moving on: The Gypsies and Travellers of Britain*. Hartfield: University of Hertfordshire
- Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica, 2000. Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976.
- Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica kft., 2000.
- Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. kézirat.
- Kemény István: A magyarországi roma (cigány) népességről. In: *Magyar Tudomány*. (1997/6.)
- Ladányi János -- Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. 72–94.
- Ladányi János - Szelényi Iván: Ki a cigány? In: *Kritika*. 1997. 12. 3-6. ö.
- Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945--2010*. Budapest, Libri Kiadó, 2012.
- Mészáros Árpád – dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In: *Statisztikai Szemle*. 1996. 11. 909–910.
- Mezey Barna - Pomogyi László - Tauber István (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422--1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris-Századvég, 1995.
- Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. In: *Beszélő*. 2001. 6. 26–37. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-szemelyi-igazolvan-y-es-munkatabor>
- Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961. In: *Regio*. (1999/1.).
- Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950- 1960-as években. In: *Múltunk*. 2008. 1. 273–308. <http://www.polhist.hu/regi/multunk/letoltes/saggye.pdf>
- Sárosi Bálint: *Cigányzene...* Budapest: Gondolat, 1971.
- Szuhay Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: Panoráma, 1999.
- Williams, Patrick: *Cigányok Európában 3. Franciaország Cigány Házasság*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó - L'harmattan Könyvkiadó - MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.

Hivatkozások, jegyzetek

¹ A továbbiakban a két elnevezést szinonimaként használom.

² A cigányok kezdeti történetére vonatkozó ismeretek meglehetősen hiányosak. Ebben a munkámban egy közismert és elfogadott összefoglalást használtam fel. V.ö.: Sir Angus Fraser: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.

³ A nyelvészet által megfogalmazott elméleteket lásd részletesebben: *uo*.

⁴ Ezek között rengeteg hamisítvány volt, miként arra több szerző is felhívja a figyelmet. V. ö.: Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. Kézirat.

⁵ Részletesebben lásd: Anderle Ádám (szerk): *A láthatatlan nép. Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*. Szeged, 2008.

⁶ *U.o.*

⁷ Részletesen: Kenrick, D. - Bakewell S. (1990): *On the Verge: The Gypsies of England*. London: The Runnymede Trust, illetve Kenrick, D. - Clark, C. (1999): *Moving on: The Gypsies and Travellers of Britain*. Hartfield: University of Hertfordshire

⁸ Prónai Csaba: Patrick Williams Antropológiája. In Patrick Williams: *Cigányok Európában 3. Franciaország Cigány Házasság*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó -L'harmattan Könyvkiadó - MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005., illetve Patrick Williams: *Cigányok Európában 3. Franciaország Cigány Házasság*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó -L'harmattan Könyvkiadó - MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.

⁹ Uo.

¹⁰ INSEE (Institut national de la statistique et des études économiques - Országos Statisztikai és Gazdasági Kutatások Intézete): FOR T1: http://www.insee.fr/fr/themes/dossier_complet.asp?codgeo=COM-79230 Letöltés ideje: 2015.04.09.

¹¹ Népszámlálási adat, <http://www.insse.ro/cms/> utolsó letöltés: 2015. június 20.

¹² <http://lolodiklo.blogspot.hu/>; utolsó letöltés: 2015. március 5.

¹³ A magyarországi letelepedés utáni néhány évszázadról a kutatók ismerete meglehetősen hiányos, a források csekély száma miatt gyakran ellentmondásos. Munkámban Kemény István megközelítését használtam, amely összegzi a korszakkal foglalkozó történészek véleményét. V.ö.: Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. Kézirat.

¹⁴ A brassói, szebeni, kolozsvári és a többi városi adókönyvben azért szerepeltek a cigányok, mert adóztak. Az adókönyvekből azt is megtudhatjuk, hogy mennyit adóztak. De rendelkeztek erről az erdélyi országgyűlések is. Az 1558. szeptember 29 és október 4 között ülésező országgyűlés például így döntött: „*A cigányok taxája fejenként 1 forint. Vajdáik által szokatlan terhekkel ne zsaroltassanak.*” Az 1560. március 10 és 15 között ülésező enyedi országgyűlés határozata: „*A cigányok adózása szabályoztatott: minden sátorral bíró cigány kétszer évenként Szent György és Szent Mihály napkor 50-50 dénárt fizet.*” V.ö.: Kemény István: Uo. 5-6. o.

¹⁵ U. o. 6. o.

¹⁶ A „cigánykép” változásáról lásd: Szuhay Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: Panoráma, 1999.

¹⁷ Olyan kiemelt szakmának számított, hogy még az 1950-es években is léteztek cigány szegkovács szövetkezetek.

¹⁸ V. ö.: Sárosi Bálint: *Cigányzene...* Budapest: Gondolat, 1971.

¹⁹ Ez a mechanizmus a mai napig megmaradt helyi szinten. Sok kutatásból látható, hogy a „*mi cigányainkkal*” általában nincs bajunk, a probléma a frissen betelepülő, „*újakkal*” van.

²⁰ Kemény István: (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica, 2000. 11. o.

²¹ Erdős Kamill *cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989.

²² A vita részletei megismerhetőek: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum, 2000, 179–241. oldalakon lévő tanulmányok

²³ Ladányi János – Szelényi Iván: Ki a cigány? In: *Kritika*. 1997. 12. 3–6.

²⁴ Ladányi János – Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. 72–94.

²⁵ Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatók tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris Kiadó, 2009.; Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Budapest: Libri Kiadó, 2012.

²⁶ Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés...*, i. m. 19–32.

²⁷ Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. 1079–1104. 1079. o.

²⁸ Ezt az adatot vélelmezi Kemény István is az általa szerkesztett könyvben: *A magyarországi romák*. Budapest: 2000: Press Publica kft. 11., valamint Mészáros Árpád – dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In *Statisztikai Szemle*. 1996. 11. 909–910.

(http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1996&szam=11&old=30&lap=22) illetve Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris-Századvég, 1995. 11.

²⁹ *Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás*. Budapest: 1993, KSH. 60–69.

http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/nepszamlalas/1850_1857.evi_nepszamlalas.pdf

³⁰ *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (Reprint kiadás, é.n.) 18.

³¹ Kemény István: *A magyarországi...*, i. m. 12.

³² A Magyarországon 1893. január 31-én..., i. m. 73.o.

³³ Pallas Nagy Lexikon <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/020/pc002051.html>

³⁴ József főherceg: A mi nomádjaink. In: *Élet*, 1893. 7. füzet 225.o.

³⁵ A Magyarországon 1893. január 31-én..., i. m. 54.o.

³⁶ Kálmán András: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. 1946. 8–9. 658.o.

³⁷ Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. In: *Beszélő*. 2001. 6. 26–37.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-szemelyi-igazolvany-es-munkatabor>

³⁸ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról. In: *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1970*. Budapest: Párttörténeti Intézet, 1974. (165–173.) 168.o. http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf

³⁹ Vö.: Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): "*Csak másban*": romareprezentáció a magyar médiában. Budapest: Gondolat, 2013. kötet számos tanulmánya

⁴⁰ Munk Veronika: A leghíresebb romák önreprezentációja In: uo. 66–81.

⁴¹ Bayer Zsolt: Ki ne legyen? In: *Magyar Hírlap*. 2013. január 5. <http://archivum.magyarhirlap.hu/ki-ne-legyen>